पठतु संस्कृतम्

शिक्षा

शिक्षा

- व्याकरणम् (शतृ, शानच्, सति सप्तमी)
- सन्धिः (व्यञ्जनम्, विसर्गः)
- सूक्तिः (10)
- प्रहेलिका (10)
- सुभाषितम् (20)
- काव्यकथा (शिशुपालवधम् - 5, किरातार्जुनीयम् - 5)
- अन्वयरचना (30)
- लौकिक-न्यायः (20)
- पदसङ्ग्रहः (52)
- सङ्ग्राह्य-विषयः (10 श्लोकाः, अन्य-विषयाः)

व्याकरणम्

शतृ-प्रत्ययः पुल्लिङ्गः

प्रातिपदिकम्

सुप्-प्रत्ययः	सुबन्तः	नाम-पदम्
तिङ्-प्रत्ययः	तिङन्तः	क्रिया-पदम्
कृत्-प्रत्ययः	कृदन्तः	धातुरूप-नामपदम्

शतृ- शानच्-प्रत्यय:

समान-समये कार्यद्वयं भवति

परस्मैपदी-धातु:

शतृ प्रत्यय:

पठ्, धाव् खाद्

आत्मनेपदी-धातु:

शानच् प्रत्यय:

वन्द्, सेव्, भाष्

शतृ-प्रत्यय: - पुल्लिङ्ग:

कार्यद्वयम्

बालक: पठन् दूरदर्शनं पश्यति

शिशु: पिबन् कथां श्रुणोति

शतृ-प्रत्यय: - स्त्रीलिङ्ग:

महिला नमन्ती श्लोकं वदति

बालिका गच्छन्ती गीतं शृणोति

शतृ-प्रत्यय: - नपुंसकलिङ्ग:

यानं गच्छत् शब्दं करोति

मित्रं वदत् पाठं पठति

शतृ-प्रत्यय:

कार्यद्वयम् - परस्मैपदि-धातु:

प्रातिपदिकम् - पठत्

बालक: पठन् दूरदर्शनं पश्यति

बालिका पठन्ती दूरदर्शनं पश्यति

मित्रं पठत् दूरदर्शनं पश्यति

शतृ-प्रत्यय: पुल्लिङ्ग:

पठति -> पठन्ति - > (-ति) -> पठन्

- पठति
- खादति
- धावति
- नमति
- वदति
- स्मरति
- गच्छति
- आगच्छति
- वहति
- चलति
- पश्यति

- पठन्
- खादन्
- धावन्
- नमन्
- वदन्
- स्मरन्
- गच्छन्
- आगच्छन्
- वहन्
- चलन्
- पश्यन्

शतृ-प्रत्यय: पुल्लिङ्ग:

पठति	लिखति
पश्यति	चलति
लिखति	पाठयति
नमति	वदति
धावति	आगच्छति
खादति	गच्छति
स्मरति	नमति

रामः **पठन्** लिखति

शतृ-प्रत्यय: पुल्लिङ्ग:

पठन् पठन्तौ पठन्तः

- छात्रः पठति। छात्रः लिखति।
  छात्रः **पठन्** लिखति।
- छात्रौ पठतः। छात्रौ लिखतः।
  छात्रौ **पठन्तौ** लिखतः।
- छात्राः पठन्ति। छात्राः लिखन्ति।
  छात्राः **पठन्तः** लिखन्ति।

शतृ-प्रत्यय: पुल्लिङ्ग: - प्रथमा-विभक्ति:

पठन्

- पश्यति
- खादति
- धावति
- नमति
- वदति

पठन्तौ

पठन्तः

- स्मरति
- गच्छति
- आगच्छति
- वहति
- चलति

अभ्यासः

I. *अधोनिर्दिष्टानां लट्लकारबहुवचनान्तं रूपं शत्रन्तपुंलिङ्गप्रथमैकवचनान्तं रूपं च उदाहरणानुसारं लिखत ।*

उदा - पतति	पतन्ति	पतन्
१. क्रीडति	क्रीडन्ति	क्रीडन्
२. नमति	नमन्ति	नमन्
३. गच्छति	गच्छन्ति	गच्छन्
४. पश्यति	पश्यन्ति	पश्यन्
५. धावति	धावन्ति	धावन्
६. मिलति	मिलन्ति	मिलन्
७. यच्छति	यच्छन्ति	यच्छन्
८. स्मरति	स्मरन्ति	स्मरन्
९. वहति	वहन्ति	वहन्
१०. ताडयति	ताडयन्ति	ताडयन्
११. नृत्यति	नृत्यन्ति	नृत्यन्
१२. भजति	भजन्ति	भजन्
१३. दण्डयति	दण्डयन्ति	दण्डयन्
१४. कुप्यति	कुप्यन्ति	कुप्यन्
१५. प्रविशति	प्रविशन्ति	प्रविशन्

II. *अधोनिर्दिष्टानां क्रियापदानां शत्रन्तपुंलिङ्ग-एकवचनान्तं रूपं रूपं च उदाहरणानुसारं लिखत ।*

उदा - पाठयति	पाठयन्	पाठयन्तः
१. अनुसरति	अनुसरन्	अनुसरन्तः
२. आलपति	आलपन्	आलपन्तः
३. स्खलति	स्खलन्	स्खलन्तः
४. गायति	गायन्	गायन्तः
५. पृच्छति	पृच्छन्	पृच्छन्तः
६. वर्णयति	वर्णयन्	वर्णयन्तः
७. परिशीलयति	परिशीलयन्	परिशीलयन्तः
८. कीलयति	कीलयन्	कीलयन्तः
९. भाययति	भाययन्	भाययन्तः
१०. प्रविशति	प्रविशन्	प्रविशन्तः

III. उदाहरणानुगुणं वाक्यानि परिवर्तयत ।

उदा -	शिशुः धावति । पतति ।	शिशुः धावन् पतति ।
१.	अनुजः आगच्छति । वदति ।	अनुजः आगच्छन् वदति ।
२.	पिता पश्यति । पृच्छति ।	पिता पश्यन् पृच्छति ।
३.	राघवः जिघ्रति । तुष्यति ।	राघवः जिघ्रन् तुष्यति * ।
४.	श्रीनिवासः वादयति । नृत्यति ।	श्रीनिवासः वादयन् नृत्यति ।
५.	रजकः क्षालयति । पश्यति ।	रजकः क्षालयन् पश्यति ।
६.	बालकः इच्छति । स्पृशति ।	बालकः इच्छन् स्पृशति ।
७.	शिक्षकः पाठयति । लिखति ।	शिक्षकः पाठयन् लिखति ।
८.	कृष्णः चोरयति । चिन्तयति ।	कृष्णः चोरयन् चिन्तयति ।

IV. *शत्रन्तं पदं प्रयुज्य एकं वाक्यं कुरुत ।*

उदा - युवकाः यानं चालयन्ति । सम्भाषणं कुर्वन्ति ।

युवकाः यानं चालयन्तः सम्भाषणं कुर्वन्ति ।

१. व्याघ्राः हरिणं पश्यन्ति । शीघ्रं धावन्ति ।

व्याघ्राः हरिणं पश्यन्तः शीघ्रं धावन्ति ।

२. अर्चकाः मन्त्रं वदन्ति । अर्चनां कर्वन्ति ।

अर्चकाः मन्त्रं वदन्तः अर्चनां कुर्वन्ति ।

३. धीवराः जालं प्रसारयन्ति । गीतं गायन्ति ।

धीवराः जालं प्रसारयन्तः गीतं गायन्ति ।

४. बालकाः आसन्दे उपविशन्ति । पुस्तकं स्वीकुर्वन्ति ।

बालकाः आसन्दे उपविशन्तः पुस्तकं स्वीकुर्वन्ति ।

५. तरुणाः धनं सम्पादयन्ति । आनन्दम् अनुभवन्ति ।

तरुणाः धनं सम्पादयन्तः आनन्दम् अनुभवन्ति ।

६. अध्यापकाः पाठं बोधयन्ति । प्रश्नान् पृच्छन्ति ।

अध्यापकाः पाठं बोधयन्तः प्रश्नान् पृच्छन्ति ।

सन्धिः

सन्धिः

नियमान् अनुसृत्य वर्णानां संहिताः

(letters joined by rules योजननियमाः)

पूर्वपदम् + परपदम् = संहितपदम्

(First word + Second word = Joined word)

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् + परपदस्य आद्यक्षरम्

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् + परपदस्य आद्यक्षरम्

- नूतन-अक्षरम् भवति
  (New letter)
- परिवर्तनं
  (Change)
- लोप: भवति
  (Disappearance)

सन्धिभेदा:

- स्वर-सन्धि: - अच् सन्धि: (Combination of Vowels)
  - विद्या + आलय: = विद्यालय:
- व्यञ्जन-सन्धि: - हल् सन्धि (Combination of Consonants)
  - जगत् + जननी = जगज्जननी
- विसर्ग-सन्धि: (Visarga Sandhi)
  - निः + तार = निस्तार

स्वर-सन्धिभेदा:

सवर्णदीर्घ-सन्धि:

गुण-सन्धि:

वृद्धि-सन्धि:

यण्-सन्धि:

यान्तवान्तादेश-सन्धि:

पूर्वरूप-सन्धि:

सन्धिः

सवर्णदीर्घ-सन्धिः

अ + अ = आ
अ + आ = आ
आ + अ = आ
आ + आ = आ

अ - आ → आ

सवर्ण

इ + इ = ई
इ + ई = ई
ई + इ = ई
ई + ई = ई

इ - ई → ई

सवर्ण

उ + उ = ऊ
उ + उ = ऊ
ऊ + उ = ऊ
ऊ + ऊ = ऊ

उ - ऊ → ऊ

सवर्ण

ऋ + ऋ = ॠ
ऋ + ॠ = ॠ
ॠ + ऋ = ॠ
ॠ + ॠ = ॠ

ऋ - ॠ → ॠ

सवर्ण

सन्धि:

गुण-सन्धि:

अ/आ

+

इ/ई	उ/ऊ	ऋ/ॠ	ऌ
↓	↓	↓	↓
ए	ओ	अर्	अल्

सन्धि:

वृद्धि-सन्धि:

अ/आ

+

ए/ऐ ↓ ऐ

ओ/औ ↓ औ

यण्-सन्धिः

य्, व्, र्, ल् = यण्

इ/ई, उ/ऊ, ऋ/ॠ, ऌ + any असवर्ण स्वर

य् व् र् ल्

- इ/ई + any स्वर except इ/ई → य् in place of इ/ई
- उ/ऊ + any स्वर except उ/ऊ → व् in place of उ/ऊ
- ऋ/ॠ + any स्वर except ऋ/ॠ → र् in place of ऋ/ॠ
- ऌ + any स्वर except ऌ → ल् in place of ऌ

पूर्वरूप-सन्धिः

पूर्वरूपसन्धि

At the end of word - ए , ओ + अ

अ merges with ए and ओ (ऽ) = अवग्रह / द्विखन्द - indicates elongation of preceding vowel

- अ merges with the earlier letter ए and ओ, it acquires the form of the preceding letter (पूर्वरूप)
- अवग्रह (ऽ) always has the vowel अ hidden in it. The अवग्रह (ऽ) replaces the vowel अ

यान्तवान्तादेश:-सन्धि:

अयादिसन्धि

At the end of word - ए , ऐ , ओ , औ + any vowel

↓ ↓ ↓ ↓

अय् आय् अव् आव्

- ❖ ए + any vowel = ए → अय्
- ❖ ऐ + any vowel = ऐ → आय्
- ❖ ओ + any vowel = ओ → अव्
- ❖ औ + any vowel = औ → आव्

स्वरा:

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ए ऐ ओ औ अं अ:

ह्रस्वा: स्वरा: अ इ उ ऋ ऌ

दीर्घा: स्वरा: आ ई ऊ ॠ ए ऐ ओ औ

अनुस्वारः अं

विसर्गः अ:

व्यञ्जनानि

क् ख् ग् घ् ङ्
च् छ् ज् झ् ञ्
ट् ठ् ड् ढ् ण्
त् थ् द् ध् न्
प् फ् ब् भ् म्
य् र् ल् व्
श् ष् स् ह्

- वर्गीय
- अवर्गीय
- अल्पप्राण
- महाप्राण
- अनुनासिक
- कर्कश
- मृदु

वर्गीय-व्यञ्जनानि

क् ख् ग् घ् ङ् कवर्ग

च् छ् ज् झ् ञ् चवर्ग

ट् ठ् ड् ढ् ण् टवर्ग

त् थ् द् ध् न् तवर्ग

प् फ् ब् भ् म् पवर्ग

अवर्गीय-व्यञ्जनानि

य् र् ल् व्

श् ष् स् ह्

अल्पप्राण व्यञ्जनानि	महाप्राण व्यञ्जनानि	अनुनासिक व्यञ्जनानि
क् ग्	ख् घ्	ङ्
च् ज्	छ् झ्	ञ्
ट् ड्	ठ् ढ्	ण्
त् द्	थ् ध्	न्
प् ब्	फ् भ्	म्

कर्कश-व्यञ्जनानि

क् ख्

च् छ्

ट् ठ्

त् थ्

प् फ्

श् ष् स्

मृदु-व्यञ्जनानि

ग् घ् ङ्

ज् झ् ञ्

ड् ढ् ण्

द् ध् न्

ब् भ् म्

य् र् ल् व् ह्

अभ्यास:

1. अं	विसर्गः / अनुस्वारः
2. ए	ह्रस्व: / दीर्घ:
3. अ:	विसर्गः / अनुस्वारः
4. ङ्	वर्गीय-व्यञ्जनम् / कर्कश-व्यञ्जनम्
5. थ्	अल्पप्राण-व्यञ्जनम् / महाप्राण-व्यञ्जनम्
6. म्	अनुस्वारः / अनुनासिक-व्यञ्जनम्
7. द्	कर्कश-व्यञ्जनम् / मृदु-व्यञ्जनम्
8. य्	वर्गीय-व्यञ्जनम् / मृदु-व्यञ्जनम्
9. ज्	अल्पप्राण- व्यञ्जनम् / महाप्राण-व्यञ्जनम्
10. ष्	वर्गीय-व्यञ्जनम् / अवर्गीय-व्यञ्जनम्
11. ट्	कर्कश व्यञ्जनम् / मृदु-व्यञ्जनम्
12. त्	अल्पप्राण-व्यञ्जनम् / महाप्राण-व्यञ्जनम्

जश्त्व-सन्धिः

क् ख् ग् घ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ग्

च् छ् ज् झ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ज्

ट् ठ् ड् ढ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ड्

त् थ् द् ध् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = द्

प् फ् ब् भ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ब्

जश्त्व-सन्धिः

ग् , ज् , ड्, द्, ब्

वाक् + ईशः = वागीशः
अच् + अन्तः = अजन्तः
षट् + आननः = षडाननः
जगत् + ईशः = जगदीशः
सुप् + अन्तः = सुबन्तः
कुर्यात् + रामः = कुर्याद्रामः

जश्त्व-सन्धिः

प्राक् + एव (क् + ए = ग्)
- षट् + आननः (ट् + आ = ड्)
- जगत् + गुरुः (त् + गु = द्)
- महत् + यशः (त् + य = द्)
- अप् + जम् (प् + ज = ब्)
- सम्यक् + अभिहितम् = (क् + अ = ग्)
- अप् + धिः (प् + धि = ब्)
- अच् + अन्तः (च् + अ = ज्)
षट् + अपि (ट् + अ = ड्)
- सम्राट् + इति (ट् + इ = ड्)

१. प्रागेव -
२. षडाननः
३. जगद्गुरुः
४. महद्यशः
५. अब्जम्
६. सम्यगभिहितम् -
७. अब्धिः -
८. अजन्ताः
९. षडपि -
०. सम्राडिति

जश्त्व-सन्धिः

१. दिक् + अम्बरः =	१. दिक् + अम्बरः =	दिग्+अम्बरः	= दिगम्बरः
२. तत् + एव = ...	२. तत् + एव = ...	तद्+एव	= तदेव
३. धिक् + धनम् = ..	३. धिक् + धनम् = ..	धिग्+धनम्	= धिग्धनम्म्
४. प्रावृट् + जलम् =	४. प्रावृट् + जलम् =	प्रावृड्+जलम्	= प्रावृड्जलम्
५. स्त्रक् + इयम् = ..	५. स्त्रक् + इयम् = ..	स्त्रग्+इयम्	= स्त्रगियम्
६. अच् + वर्णः = ..	६. अच् + वर्णः = ..	अज्+वर्णः	= अज्वर्णः
७. अप् + जातम् = ..	७. अप् + जातम् = ..	अब्+जातम्	= अब्जातम्
८. सम्राट् + अस्ति =	८. सम्राट् + अस्ति =	साम्राड्+अस्ति	= साम्राडस्ति
९. वदेत् + इति = ...	९. वदेत् + इति = ...	वदेद्+इति	= वदेदिति
१०. षट् + अधिकम् =	१०. षट् + अधिकम् =	षड्+अधिकम्	= षडधिकम्

१. बृहद्गात्रः =

२. धीमद्वरः =

३. वाग्बाणः =

४. वागीशः =

५. महदस्ति =

६. षड्वादने =

७. मधुलिड्डयते =
be

८. सुबन्तम् =

९. उद्गच्छति =
emerges

१०. अबादीनाम् =

१. बृहद्गात्रः = बृहत्+गात्रः (त्+ग् = द्+ग् = द्ग्)

२. धीमद्वरः = धीमत्+वरः (त्+व् = द्+व् = द्व्)

३. वाग्बाणः = वाक्+बाणः (क्+ब् = ग्+ब् = ग्ब्)

४. वागीशः = वाक्+ईशः (क्+ई = ग्+ई = गी)

५. महदस्ति = महत्+अस्ति (त्+अ = द्+अ = द)

६. षड्वादने = षट्+वादने (ट्+व् = ड्+व् = ड्व्)

७. मधुलिड्डयते = मधुलिट्+डयते (ट्+ड् = ड्+ड् = ड्ड्)
bee (honey licker) flies

८. सुबन्तम् = सुप्+अन्तम् (प्+अ = ब्+अ = ब)

९. उद्गच्छति = उत्+गच्छति (त्+ग् = द्+ग् = द्ग्)
emerges upwards goes

१०. अबादीनाम् = अप्+आदीनाम् (प्+आ = ब्+आ = बा)
of water etc.